

IQTIDORNING PSIXOLOGIK ASOSLARI VA UNING RIVOJLANISH OMILLARI**Kenjaboyeva Gulshanoy Fazliddin qizi****Chirchiq davlat pedagogika universiteti****Tabiiy fanlar fakulteti****Kimyo yo'nalishi talabasi****otaboyevazulhumor010@gamil.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.17879529>****Annotatsiya**

Ushbu maqolada iqtidorning psixologik mazmuni, uning tarkibiy komponentlari, individual rivojlanish dinamikasi hamda zamonaviy psixologiya fanidagi talqinlari keng yoritiladi. Iqtidorning biologik, ijtimoiy va psixologik omillar orqali shakllanishi, iqtidorli shaxsning kognitiv, motivatsion va emotsional xususiyatlari chuqur tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Iqtidor, kreativlik, intellekt, kognitiv rivojlanish, psixodiagnostika, motivatsiya, neyropsixologiya, individual farqlar, ta'lim, iste'dodli shaxs.

Iqtidor psixologiya fanida shaxsning ma'lum bir faoliyat turida yuqori natijalarga erishishini ta'minlovchi intellektual, kreativ, motivatsion va shaxsiy xususiyatlar majmui sifatida talqin qilinadi. Iqtidorning namoyon bo'lishi insonning tug'ma predispozitsiyalari bilan bir qatorda, uning ijtimoiy muhitda shakllanishi va rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Zamonaviy yondashuvlarda iqtidor statik emas, balki dinamik psixik tizim sifatida qaraladi, ya'ni uning rivojlanishi doimiy ravishda o'zgarib boradigan jarayon sifatida baholanadi. Insonning qobiliyatlari, imkoniyatlari va motivatsiyasi mos kelgan taqdirda iqtidor yuqori samaradorlik darajasida namoyon bo'ladi.

Iqtidorning psixologik talqinlari tarix davomida turlicha izohlangan. Klassik davrlarda iqtidor ko'proq tug'ma iste'dod sifatida talqin qilinsa, zamonaviy kognitiv psixologiya iqtidorni intellektual salohiyat, kreativ tafakkur, tezkor axborot qayta ishlash qobiliyati va yuqori motivatsiyaning o'zaro integratsiyasi sifatida ko'radi. Xovard Gardnerning ko'p qirrali intellekt nazariyasiga ko'ra, iqtidor faqat akademik bilimlar bilan cheklanmaydi, balki musiqiy, fazoviy, ijtimoiy, kinestetik, lingvistik va boshqa yo'nalishlarda ham namoyon bo'lishi mumkin. Sternbergning triarkik nazariyasi esa iqtidorni analitik, kreativ va amaliy intellektning uyg'unlashuvi orqali izohlaydi.

Neyropsixologik qarashlarda iqtidorning shakllanishi miya tuzilmalarining faoliyati, axborotni qayta ishlash tezligi va neyronlararo aloqalarning samaradorligi bilan bog'lanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori intellektual yoki kreativ salohiyatga ega shaxslarda prefrontal korteks faoliyati kuchliroq bo'ladi, bu esa mantiqiy fikr yuritish, qaror qabul qilish, diqqatni boshqarish va ijodiy fikrlash jarayonlarini tezlashtiradi. Dopamin tizimi faoliyati esa qiziqish, motivatsiya va yangilikka intilishni rag'batlantiradi, bu holat iqtidorning rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Iqtidorning rivojlanishida muhit omillari ham g'oyat katta ahamiyatga ega. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ota-ona munosabati, ta'lim sifati va shaxsning o'z-o'zini motivatsiyalash darajasi iqtidorning barqaror shakllanishiga ta'sir qiladi. Rivojlanish psixologiyasida iqtidorning gullashiga ko'p hollarda "psixologik xavfsiz muhit", "yo'naltirilgan mustaqillik" va "ijodiy erkinlik" omillari sabab bo'lishi qayd etilgan. Iqtidorli bolalar ko'pincha o'zgacha fikrlash uslubiga ega bo'lganliklari uchun ular bilan ishlashda individual yondashuv talab etiladi. Agar muhit iqtidorni

qo'llab-quvvatlamasa, iste'dodning so'nib qolishi yoki reaktiv xulq-uslubning paydo bo'lishi mumkin.

Motivatsiya iqtidorning rivojlanishida asosiy psixologik mexanizmlardan biridir. Iqtidorli yoshlarning ko'pchiligi ichki motivatsiyaga ega bo'lib, ma'lum bir faoliyatni o'z qiziqishidan kelib chiqib bajaradi. Bu jarayon "oqim holati" bilan bog'liq bo'lib, shaxs faoliyatga to'liq sho'ng'ib ketadi, vaqtni sezmaydi va jarayonning o'zi unga zavq bag'ishlaydi. Bunday ichki motivatsiya mavjud bo'lmaganda iqtidorning rivojlanishi sekinlashadi, chunki tashqi rag'batlar ijtimoiy bosim ostida bo'lgan o'quvchini uzoq muddatli muvaffaqiyatga eltmaydi.

Kreativlik iqtidorning ajralmas qismi sifatida qaraladi. Divergent fikrlash, noodatiy yechimlar topish, moslashuvchan tafakkur va yangi g'oyalarni shakllantirish kreativ iqtidorning mezonlari sifatida baholanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kreativlik faqat san'at yoki innovatsion faoliyatga xos bo'lmay, balki har qanday ilmiy, texnik, kasbiy jarayonlarda ham muhim ahamiyatga ega. Kreativ iqtidorning rivojlanishi uchun shaxsga tajriba qilish imkoniyati, mustaqil fikrlash muhiti va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash zarur.

Ta'lim tizimida iqtidorni aniqlash metodlari ham turlicha. Kognitiv testlar, IQ ko'rsatkichlari, kreativ tafakkur testlari, pedagogik kuzatuvlar, portfel yondashuvi, faoliyat tahlili va ekspert bahosi iqtidorli o'quvchilarni aniqlashda keng qo'llaniladi. Biroq zamonaviy yondashuvlar ushbu testlar bilan cheklanmaslik kerakligini, iqtidorni faqat natija orqali emas, balki rivojlanish dinamikasi orqali baholash zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, iqtidorli bolalarning emotsional ehtiyojlarini chuqur tushunish, ularda stress, yuklama yoki ijtimoiy moslashish muammolarini oldini olish ham psixolog va pedagoglarning muhim vazifasi hisoblanadi.

Iqtidorli yoshlar bilan ishlashda psixologik qo'llab-quvvatlashning o'rni yuqori. Ular ko'pincha mukammallik talabi, o'ziga nisbatan yuqori standartlar, ijtimoiy moslashish qiyinchiliklari yoki emotsional sezgirlik kabi muammolarga duch keladilar. Psixologik yordamning maqsadi shaxsning emotsional barqarorligini ta'minlash, o'zini baholash jarayonini sog'lomlashtirish va motivatsion tizimni rivojlantirishdir. Bu jarayonda o'z-o'zini boshqarish ko'nikmalari, stressni yengish strategiyalari va ijobiy identifikatsiyaning shakllanishi katta ahamiyatga ega.

Iqtidorning rivojlanishi uzoq muddatli jarayon bo'lib, doimiy qo'llab-quvvatlash, o'z-o'zini anglash va maqsadga yo'naltirilgan faoliyatni talab etadi. Iste'dodli yoshlarni erta aniqlash, ularning qobiliyatlariga mos ta'lim dasturlarini ishlab chiqish va rivojlanish jarayonlarini nazorat qilish zamonaviy ta'limning eng muhim vazifalaridan biridir.

Xulosa

Iqtidor shaxsning intellektual, kreativ, motivatsion va shaxsiy xususiyatlarining murakkab integratsiyasidan iborat bo'lib, uning rivojlanishi biologik, psixologik va ijtimoiy omillarning uyg'un ta'siri ostida shakllanadi. Zamonaviy psixologiya iqtidorni dinamik jarayon sifatida ko'rib, uni rivojlantirish uchun mos muhit, psixologik qo'llab-quvvatlash va individual yondashuvni zarur deb hisoblaydi. Iqtidorni erta aniqlash, uning rivojlanish yo'nalishlarini belgilash va shaxsning ichki motivatsiyasini qo'llab-quvvatlash iqtidorli yoshlarning muvaffaqiyatli faoliyatini ta'minlaydi. Ushbu maqolada keltirilgan ilmiy yondashuvlar ta'lim amaliyotida iqtidor bilan ishlashni takomillashtirishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Gardner, H. *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books, 1983.
2. Sternberg, R.J. *The Triarchic Mind: A New Theory of Human Intelligence*. Cambridge University Press, 1988.
3. Renzulli, J.S. "The Three-Ring Conception of Giftedness." University of Connecticut, 1978.
4. Gagné, F. *Differentiated Model of Giftedness and Talent (DMGT)*. 2004.
5. Winner, E. *Gifted Children: Myths and Realities*. Basic Books, 1996.
6. Pfeiffer, S. *Essentials of Gifted Assessment*. Wiley, 2015.
7. Csikszentmihalyi, M. *Flow: The Psychology of Optimal Experience*. Harper Perennial, 1990.
8. Neisser, U. *Intelligence: Knowns and Unknowns*. APA Press, 1996.
9. Kaufman, S.B., Sternberg, R.J. *The Cambridge Handbook of Creativity*. Cambridge University Press, 2010.
10. Roeper, A. *The Social and Emotional Needs of Gifted Children*. Roeper Review, 1995.

